

Český národní zájem (Příspěvek k tvorbě programu)

ALEXANDER FAZIK* – KAREL HLA VATÝ** –
KRISTIÁN ŠRÁM***

Czech National Interest (Contribution to Program Development)

Abstract: This article contributes to the construction of Czech national interest. It is based on a combination of economic and sociological knowledge. We define the general requirements on components of national interests (most importantly their total number, time horizon, and general comprehensibility). Additionally, we provide proposals on how these components might be defined. The article also criticizes the manipulation of national interest – specifically in the case of international comparisons. In conclusions, the article makes an argument for identification and use of Czech competitive advantages.

Keywords: national interest; condition of Czech economy; program components of national interest; manipulation of national interest; Czech competitive advantages

DOI: 10.14712/23363525.2018.49

Úvod

V poslední době, zvláště v předvolebním období, se neustále v různých souvislostech zmiňuje český národní zájem. Přitom se zřetelně projevuje meze ra mezi chápáním tohoto fenoménu v akademických společenských vědách a v politické a novinářské praxi. Tato stať je pokusem vyplnit alespoň částečně tuto mezeru, a to jednak cestou shora pomocí aplikovaných (inženýrských) přístupů k řešení společenských problematik, jednak cestou zdola pomocí induktivních přístupů k formulaci národního zájmu jako zájmu reálných lidí (neprivilegované většiny). Konkrétním výsledkem by měla být konkrétní formulace některých prvků k programu českého národního zájmu, na jedné straně opřených o teoretické poznatky, na druhé straně o souhlas velké většiny lidí.

V uplynulém období nebylo české prostředí příliš nakloněno ke zpracování vlastní hospodářské strategie. Mnohem dřív si tuto nutnost uvědomily země BRICS, které zjistily, že mezinárodní instituce neslouží jejich rozvojovým potřebám. Ilona Švihlíková [2015: 189] jmenuje pro Českou republiku na prvním místě požadavek: „Mít definován národní zájem, jenž reflektuje nikoliv ideologickou příslušnost, nýbrž danosti, jako je poloha, a umožní rozvoj potenciálu země.“ A dále dodává [ibid.: 191]: „Musíme mít představu, z čeho bude

* Doc. PhDr. Alexander Fazik, CSc., Vysoká škola obchodní, Spálená 76/14, 110 00 Praha 1. E-mail: alexander.fazik@seznam.cz.

** Prof. Ing. Karel Hlavatý, DrSc., JW Consulting Group, k.s. E-mail: ingkarelhlavaty@seznam.cz.

*** Mgr. Ing. Kristián Šrám, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, U Kříže 8, 158 00 Praha 5. E-mail: kristian.sram@fsv.cuni.cz.

Česká republika v budoucích zhruba deseti dvaceti letech žít.“ Udává, že minulé vlády vypracovaly 150 národních strategií, ze kterých se nerealizovalo téměř nic.

V této stati je výchozí základnou pro formulaci národního zájmu pojem kondice ekonomiky České republiky, které se již věnujeme několik let. Kondici ekonomiky chápeme obecně, podobně jako kondici člověka nebo kondici podniku. Udržovat ekonomiku České republiky v dobré kondici je určitě v českém národním zájmu a podpoří to velká většina lidí. Je to však programové zjištění příliš obecné. Pro praktické programové využití jsou nutné konkrétnější formulace (viz 2. část naší stati). Pojem český národní zájem se často zneužívá a zkresluje. Z mnoha různých manipulací českého národního zájmu pak podrobněji v části 3. objasňujeme praktiky mezinárodních komparací.

Pojem národní zájem má samozřejmě svou historii. Vyvíjely se také pojem národ i pojem zájem. Současně s tímto vývojem se měnili i příslušní aktéři. Ke skutečnému prosazení prvků národního zájmu do reality bylo vždy nutné, aby existovaly silné společenské síly, které se toho ujmou ve svém vlastním zájmu. To platí i v současné době. Vyvíjela se i stratifikace společnosti. V této stati se nemůžeme podrobněji zabývat historickým vývojem. Jde nám přednostně o současnost.

Ostrý kritický pohled na současné výsledky výzkumu této problematiky a její prosazování v politické praxi vyjádřila Ilona Švihlíková [2015: 8]: „Projevuje se v neschopnosti elit vůbec vnímat, v jakém prostředí se ČR nachází a jaké jsou její strategické zájmy.“

V současném období samozřejmě mají obdobné problémy i jiné státy včetně nejvyspělejších, jako je USA. Zformulovat národní zájmy USA se pokusil například Robert B. Reich [2003].¹ V této stati se zabýváme výhradně českými národními zájmy.

1. Základní faktory kondice ekonomiky jako součást národního zájmu

Především je nutné zaznamenat, že mainstreamová ekonomie nemá vhodné paradigma k řešení této problematiky, přestože se jedná o problematiku především ekonomickou. Kritika tohoto manka se ozývá nejen ze strany sociologie, je již delší dobu známa i v samotné ekonomii.

1.1 Kritické poznatky ekonomie

Velká kritika se ozývala již na přelomu tisíciletí a často vyzývala i ke změně stávajícího paradigmatu. Například Richard A. Easterlin varuje [2002: IX ad.]: „Ekonomie je v nebezpečí, že se vzdá empirického výzkumu blahobytu (*well-being*) ve prospěch jiných disciplín“ a dále konstatuje, že jen málo ekonomů se odvážilo vstoupit do této bitky a většina z nich jen v poslední době.

Easterlin se domnívá, že je nutné změnit celou řadu apriorních očekávání týkajících se blahobytu:

- subjektivní blahobyt kolísá s příjmem;
- blahobyt se pohybuje recipročně k nezaměstnanosti a k míře inflace (částečně je to sice empiricky podloženo, nicméně s jinou váhou komponent, než se předpokládá);

¹ Robert B. Reich byl mimo jiné určitou dobu ministrem práce a sociálních věcí v Clintonově vládě. Je také autorem rozsáhlého díla *V pasti úspěchu. Diagnóza kapitalismu 21. století* (Praha: Prostor, 2003).

- během životní dráhy mají větší pocit blahobytu vzdělanější lidé a běloši než méně kvalifikovaní a černoši.

Psychologové údajně o těchto ekonomických východiscích pochybovali vždy. Podle Easterlina stojí za to zvážit i doplnění ekonomie o některé další premisy:

- Ekonomický růst přímo nezvyšuje blahobyt, i kdyby vzájemný vztah mezi blahobytem a příjmem byl pozitivní.
- V průběhu života zůstává u jedince subjektivní pocit blahobytu konstantní, i když lidé typicky říkají, že byli méně šťastní v minulosti a očekávají, že budou šťastnější v budoucnosti.

V ekonomii se však významně prosazují i mnohem vyšší ambice po změně celého paradigmatu ekonomie. Když nositel Nobelovy ceny za ekonomii Amartya Sen [2002a: 226 *ad.*] hodnotí knihu *The Joyless Economy*, kterou napsal Tibor Scitovsky, souhlasí s jeho kritikou metodologické setrvačnosti ekonomie. Zdůrazňuje, že je nutné začít u zachycení skutečného chování lidí. A dochází také k pevnému závěru, že přeceňujeme význam komfortu, a tím deformujeme chápání stimulace lidí. Na jiném místě Amartya Sen [2002: 19 *ad.*] hodnotí, že je nutné jít nad rámec mainstreamové ekonomie, protože člověk zdaleka jen nemaximalizuje svůj vlastní zájem. Doporučuje brát v úvahu „etické hledisko motivace“ a kritizuje ekonomy, kteří „velmi úzce pohlížejí na lidské bytosti“.

Kritika v tomto duchu se samozřejmě objevovala i dříve. Například Ernest Friedrich Schumacher [2000: 33] (angl. 1973) kritizuje chamtivost moderní ekonomiky, analyzuje pozitivní stránky buddhistické ekonomie [*ibid.*: 53 *ad.*] a dochází k závěru: „V nadšení z rozvoje svých vědeckých a technických sil si vytvořil moderní člověk systém výroby znásilňující přírodu a společnost mrzačící člověka. Především dostatek bohatství, říkáme si, všechno ostatní se už srovná samo“ [*ibid.*: 271].²

Pro tuto stať jsou relevantní kritické poznatky několikrát druhu. Především jde o kritiku ideálu maximálního růstu HDP jako vrcholného zájmu. K tomu lze připojit i kritiku horizontu zájmů a rovněž kritiku podstaty přínosu snah řídit stát jako firmu, tj. z pohledu výkonu (výsledovka) a bohatství (rozvaha). Jinými slovy se jedná o kritiku růstu bez ohledu na národní bohatství.

Dále je to kritika podceňování externalit v mainstreamových ekonomických teoriích. Významná je též kritika ze strany institucionální ekonomie, především kritika růstu ekonomiky bez sociálního smíru. Aktuální z řady míst je v současné době i kritika podceňování soběstačnosti v některých komoditách a kritika vyvážení výnosů ekonomiky do zahraničí.

Z našich vlastních prací o kondici ekonomiky ČR z minulých let opakujeme kritiku nezájmu o neevdované ekonomické aktivity a kritiku manipulací při vyjadřování konkurenceschopnosti [Beck – Hlavatý: 2014].

² Jako praktické doporučení z uvedených úvah pak autorovi vychází, že v méně vyspělých zemích je lépe investovat do středně vyspělé techniky, která nevyžaduje velké náklady na získání jednoho pracovního místa. Toto doporučení můžeme akceptovat i v našich úvahách o malých podnicích na venkově (viz VII), kde nemusí člověk nutně využívat nějakou nákladnou techniku se všemi jejími známými problémy. Víceméně stačí jednoduchá dílna.

1.2 Kritické poznatky sociologie

Zájmem společnosti je nahlížet na sociálně-ekonomické jevy nejen z krátkodobého, ale především z dlouhodobého časového horizontu. Týká se to zejména kondice ekonomiky, neboť je to naším národním zájmem. Ten však nelze chápat jako izolovaný fenomén. Už i vzhledem k tomu, že jsme jak ekonomicky tak i politicky a kulturně propojeni se státy patřícími do Evropské unie a se státy s nimiž kooperujeme. Izolované pojetí národního zájmu je minulostí, je nežádoucím jevem a může vést k nacionalismu.

Sociologie patří a patří mezi obory, které mohou významně přispět a ovlivňovat sociálně ekonomické procesy právě svým pojetím jako teoreticko-empirická vědní disciplína. Použití údajů ze statistik nebo z průzkumů nabývají významu tehdy, když jsou interpretovány a zasazeny do určitého teoretického rámce [Berger 2003]. Vždy, když interpretujeme údaje z průzkumu, musíme je efektivně využít právě tím, že je dáme do kontextu širších souvislostí a podmínek.

Význam mají i snahy doplnit ekonomii o výsledky sociologického zkoumání „lidského kapitálu“. Současně se nyní vnímá i velký rozdíl mezi makroekonomickými a mikroekonomickými pohyby. Například Milan Zelený [2010: 102 ad.] to dokumentuje na srovnání vývoje krize v Československu a v Baťových závodech ve třicátých letech. Dochází přitom k závěru, že existuje také velmi důležité, avšak „méně viditelné bohatství“, které již Tomáš Baťa vyzdvíhal, jako jsou znalosti, schopnosti, metody a zkušenosti lidí.

Nové požadavky na roli sociologie zpracoval Miloš Havelka [2010: 88 ad.]. Vychází z hodnocení mezer a selhání a z odhalení přezívací tendence pochybovat o významu teorií a inspirativních interpretací soudobých sociálních procesů v českém prostředí. Dochází k nahrazování teorií politickými doktrínami. Bez teorie je i „nezaujatý sběr materiálu“ závislý na poznávajícím subjektu.

Oldřich Krpec vysvětlil: „Na základě vybraných výzkumů veřejného mínění můžeme konstatovat, že česká veřejnost rozumí termínu národní zájmy, identifikuje se se státem, vnímá Českou republiku jako svou vlast a cítí sounáležitost se spoluobčany a českými vnitrostátními subjekty (firmami, sociálními či zájmovými skupinami)“ [Krpec 2009: 124]. Autor se opírá o rešerši z ČTK 1992–2007, tj. o uskutečněné výzkumy veřejného mínění, vystoupení politiků a komentáře novinářů.

S ohledem na nutnost ověřovat pochopení a podporu prvků českého národního zájmu většinou občanů chybí řada reprezentativních výzkumů, které by mohly ověřit nebo vyvrátit níže uváděné prvky národního zájmu. To je také projevem nezájmu „elit“ o tuto problematiku, kterou také nikdo nefinancuje³ (podobné výzkumy jsou velmi drahé). Autoři této stati byli proto nuceni vycházet často z vlastních induktivních poznatků nebo i z výsledků voleb se zveřejněnými volebními programy. Výjimkou jsou výzkumy vztahu občanů k Evropské unii, které zadávaly vládní instituce.

³ Byly výjimky, například publikaci *Strategické tahy pro Českou republiku* [2004] financovala Univerzita Karlova.

1.3 Obecné požadavky na formulaci prvků programu

Mají-li naše úvahy mít praktický programový význam, pak prvky programu nelze vybírat jen na základě ideálních teoretických úvah. Je nutné vzít v potaz vždy také jejich měřitelnost a existující dostupné databáze, umožňující sledovat postup realizace.

Protože vyžadujeme souhlas velké většiny obyvatel, pak dalším obecným požadavkem musí být obecná srozumitelnost. Té je možné dosáhnout např. přidáním obecně srozumitelné věty, i když plně nevystihuje teoreticky zdůvodněnou formulaci.

Aby se prvky národního zájmu mohly stát součástí realizovatelného programu, musí být maximálně stručné a nesmí jich být mnoho. Ideální pro zapamatování by bylo 10 až 15 prvků. Vždy je možné příbuzné problematiky sdružovat do jedné formulace. Současné to také znamená, že formulace prvků nemůže mít standardní teoretickou úroveň.

Mají-li mít formulace prvků programu celkový význam, pak je nutné mít celostní představu o aktuálním programu českého národního zájmu. To se týká jednotného horizontu programu (zde 15–20 let, tj. 3–4 volebních období), aktérů realizace i podílu všech zainteresovaných vědních oborů na formulaci prvků programu. Uvědomujeme si omezenost tohoto příspěvku na ekonomické a sociologické přístupy. Proto vedle zdůvodněných formulací navrhuje v závěru i prvky národního zájmu patřící do jiných oborů, které bychom mohli co do významnosti také podpořit.

Z uvedeného vyplývá, že uvažovaný program není určen jako celek žádnému konkrétnímu aktérovi. Každý z uvažovaných aktérů však může přispět na základě své vlastní motivace k efektivní realizaci některých prvků národního zájmu. Za hlavní aktéry považujeme vládu, strany, podnikatele, odbory, místní komunity.

Aktuálnost prvků národního zájmu také vyžaduje, aby se zde neopakovaly prvky národního zájmu, jež byly aktuální i v nedávných letech a byly již v podstatě dosaženy. To se týká i prvků, které se odhadují jako aktuální za 20 let, tj. za výše uvedeným horizontem. Dále nemá smysl zařazovat obecně užívané banality typu „všechno nejlepší, hlavně zdraví“.

1.4 Prvky českého národního zájmu

Nyní můžeme přikročit k formulaci prvků českého národního zájmu:

I. Základním faktorem kondice ekonomiky je *ekonomický růst*, který je v současné době v České republice na dobré úrovni. Otázkou k rozhodnutí však zůstává, jaký růst je v národním zájmu. V teorii se již dlouho prosazuje názor, že ukazatelem dobré kondice není maximální růst HDP, protože nutně vyvolává cyklický kolísavý vývoj s nutnými krizovými stavy s velice nepříjemnými důsledky pro většinu lidí. Jako pozitivní příklad se uvádí vývoj Finska v posledních krizích, kde amplitudy vývoje jsou ve srovnání s většinou evropských zemí nepatrné. Lze tedy dosáhnout víceméně vyrovnaného růstu i v malé ekonomice. Základním teoretickým poznatkem je, že ekonomický růst by měl být přiměřený. Například Tomáš Sedláček napsal po světové finanční krizi [2009: 257]: „Tato krize totiž není jen ekonomická či spotřební. Je mnohem hlubší. Naši době chybí přiměřenost.“

Kritici HDP poukazují na to, že se tento ukazatel stal „fetišem politiků“ a že ho ani neumíme spočítat. Skutečný růst přeci není součet spotřeby, investic, vládních výdajů a čistého exportu, jak se píše v učebnicích ekonomie, nýbrž je dán „organizací práce, s tím související masovou výrobou a technologií“ [Pikora 2012: 24–29]. Ve svém „pokusu o nástin

perspektivy“ dochází Lubomír Mlčoch k závěru: „Člověk prostě není s to dojit svého naplnění jen v blahobytu materiálně chápaném.“ A dodává, že v poslední době se k tomuto závěru dopracovávaly jak některé sociologické školy, tak někteří ekonomové [2005: 88].

Jsou také pokusy vytvořit ukazatel, který by lépe než HDP vystihoval kvalitu ekonomického růstu. Ve *Statistické ročenice* se pracuje též s ukazateli hrubý národní důchod, hrubý domácí důchod a hrubý disponibilní důchod.

Podle našeho názoru nemá smysl vymýšlet další „optimální“ ukazatele, pro něž neexistují běžně zpracovávané objektivní datové soubory. Určitým zlepšením je měřit HDP klouzavým průměrem. S ohledem na periodicitu voleb je možné zvolit pětiletý klouzavý průměr, který také vyrovnává nahodilé jednorázové vlivy. Jaký by měl být tento růst? Přikláníme se k názoru, že optimální by byl trvalý růst 2,5 % v pětiletém klouzavém průměru. V současné době při 5% růstu HDP se již projevují prvky přehřátí ekonomiky, jako je nedostatek pracovních sil, růst cen nemovitostí, velké pozitivní saldo zahraničního obchodu. Upozorňujeme, že v této souvislosti nebereme v úvahu různé výpočty potřebného růstu HDP s cílem dohánět nejmypělejší státy EU. Tyto výpočty mají pro aktuální český národní zájem podružný význam.

Pro naše úvahy také nemá smysl měnit tvorbu ukazatele HDP, protože stejného cíle dosahujeme doplněním dalších prvků národního zájmu, které ve vykazovaném HDP evidentně chybí (např. neevidovaná ekonomika).

Můžeme tedy zformulovat první prvek národního zájmu:

a) V českém národním zájmu je udržovat stabilní ekonomický růst kolem 2,5 % HDP ročně, měřeno pětiletým klouzavým průměrem. (Bez rozumného celostátního ekonomického růstu není možné uspokojovat potřeby občanů.)

II. Z kritiky kvality řízení české ekonomiky a doporučení řídit ji jako firmu je možné akceptovat *duální podnikový pohled na kvalitu řízení*,⁴ prezentovaný v rozvaze a ve výsledovce. V rozvaze se sleduje aktuální bohatství firmy a ve výsledovce její okamžitý (roční) výkon.

Zatímco okamžitý (roční) výkon ekonomiky lze sledovat ukazateli jako je HDP, u národního bohatství je to mnohem složitější a různorodější, je hmotné i nehmotné.

Podle respektované učebnice ekonomie Samuelson–Nordhaus [2013: 966] je bohatství (*wealth*) čistá hodnota hmotných a finančních položek, které vlastní země nebo osoba. Rovná se všem aktivům zmenšeným o všechna pasiva. *MacMillanův slovník* [1995] je konkrétnější: Bohatství je vše, co má tržní hodnotu a může být směneno za peníze nebo jiné komodity. Jsou to fyzická a finanční aktiva, a také osobní zručnosti, umožňující vytvářet důchod. Má dvě hlavní formy: hmotné substance (kapitál) a nehmotné substance (lidský kapitál). Důchod je výnos bohatství. Bohatství je stavová veličina, důchod je toková veličina.

⁴ Je nám samozřejmě jasné, že stát nelze řídit jako firmu. Jako firmu je možné řídit možná ministerstvo a podobné instituce. K řízení státu jsou nutné další nástroje, především právní nástroje a nástroje masového působení. Používat takové nástroje se ředitel firmy ve státní funkci musí teprve naučit.

Barvitě, ale poučně líčí strukturu ekonomického bohatství země Hazel Hendersonová [2001: 22]: Je to třípatrový dort se šlehačkou. Dole je příroda, poskytující neplacené služby (rozklad humusu, samočištění vody aj.) a přírodní produkty. Druhé podlaží tvoří nepeněžní ekonomika (práce v domácnosti, výchova dětí, vzájemná pomoc, kutilství, domácí užitková výroba, pěstitelství pro vlastní potřebu, péče o staré a nemocné apod.). Třetím podlažím je veřejný sektor (silnice, kanalizace, mosty, školy, místní úřady, veřejná doprava ad.) a také obrana, státní správa a samospráva. A teprve nad tím je „šlehačka“ v podobě privátního sektoru (výroba, zaměstnanost, spotřeba, investice, úspory apod.) a peněžité transakce. Je příznačné, že právě v této oblasti konzumace šlehačky pracuje většina ekonomů [ibid.: 32].

Národní bohatství se sleduje běžně ve *Statistické ročenice* [2017]. Čistá fixní aktiva České republiky k 31. 12. 2016 jsou vyčíslena nepředstavitelnou částkou 18 699,2 mld. Kč a poslední tři roky rostou.

Přírodní kapitál země se ve statistice sleduje jen zčásti. Rozloha České republiky činí 78 870 km², tj. 7887 tis. ha, z toho je 3489 tis. ha je obhospodařovaná zemědělská půda, která každoročně ubývá. Lesní pozemky tvoří 2570 tisíc hektarů a každoročně mírně přibývají. Kvalitativní charakteristikou přírodního kapitálu je také životní prostředí. Stav životního prostředí není podle Ministerstva životního prostředí vyhovující. Je např. relativní dostatek vodních zdrojů. Existuje ovšem také 10 tisíc starých ekologických zátěží.

Ve statistice je dále sledován počet obyvatel. V roce 2016 byl střední stav obyvatel 10 565 284 a střední stav pracovníků 5178,5 tisíce v přepočtu na celou pracovní dobu. Oba ukazatele již pět let rostou. Statistika sleduje i některé kvalitativní charakteristiky obyvatelstva, které tvoří podstatu lidského kapitálu. Často používaný pojem lidský kapitál představuje využitelný lidský potenciál země včetně vzdělání, výcviku, zdraví a prestiže lidí. Oddělit a kvantifikovat bohatství nepeněžní ekonomiky není vůbec jednoduché.

Pokud jde o hodnocení úrovně vzdělanosti, názory se značně vyvíjejí. Například Jan Urban [2014: 183] odsuzuje mýtus „vzdělanostní ekonomiky“, vedoucí jen ke zvyšování počtu studentů a správně tvrdí: „Co o růstu a blahobytu i konkurenceschopnosti ekonomik skutečně rozhoduje, není všeobecná úroveň vzdělanosti, ale know-how zabudované v úrovni technologií, jež firmy používají, a ve způsobu jejich řízení.“ K této problematice se vracíme v Závěru.

Pravidelně sledovaným ukazatelem je i zadluženost země v zahraničí. Zadluženost České republiky je veřejností vnímána velmi negativně; z ekonomického hlediska však není příliš znepokojující.

Velmi nezdopovědně se nakládá s úrodnou půdou, na níž se staví velkosklady a fotovoltaika. Udává se, že za posledních deset let ubylo 1600 ha orné půdy. Kladně nelze hodnotit ani řepkovou záplavu. Podrobněji viz VIII.

Jak přehledně sledovat růst bohatství země je problematika, která vyžaduje další diskuzi a upřesnění. Přesto můžeme obecně zformulovat druhý faktor českého národního zájmu:

b) V českém národním zájmu je uvážena kombinace růstu výkonu ekonomiky a národního bohatství. Určitě není v národním zájmu růst výkonu ekonomiky doprovázený pleněním národního bohatství (včetně zemědělské půdy nebo energetických surovin). Zvolit vhodnou kombinaci a prosadit ji do života je úkolem demokraticky zvolené vlády.

III. Na vládní angažmá navazuje i další faktor. Z kritiky mainstreamové ekonomie vyplývá aktuální *důležitost tzv. ekonomických externalit*, jež přestaly být okrajovou záležitostí, kterou lze odbýt nějakou konstantou nebo koeficientem v modelových rovnicích.

V respektované učebnici [Samuelson 2013: 36] se problematika vysvětluje takto: „Externality (efekty přelévání) vznikají, jestliže firmy nebo lidé přivodí náklady či zisky jiným, aniž by toto přelévání bylo nějak kompenzováno prostřednictvím trhu.“ Pozornost se nyní věnuje negativním externalitám, „původně považovaný[m] za malou vadu na kráse“, z nichž se stala velká hrozba. O řešení externalit se starají především vlády. „Vláda se prostřednictvím regulací stará o externality, jako jsou znečištění vody a ovzduší, škody z těžby, nebezpečný odpad, nebezpečné potraviny a léky či radioaktivní materiál. (...) Důležitými příklady pozitivních externalit jsou výstavba silniční sítě, fungování národní meteorologické služby a podpora výzkumu.“ Stejně se vlády musí starat o další veřejné statky, jako je armáda nebo majáky na nebezpečném pobřeží. Na řešení externalit musí vláda dostat příslušné prostředky, jejich základ tvoří daně.

Velmi kritický k současnému chápání ekonomiky je Michael Albert [2012: 97]. Ekonomika je podle něj „systém vytváření, dělby a spotřeby bohatství“. Z toho pak vyplývá, že tzv. externality jsou pravidlem a nikoliv výjimkou. Sarkasticky poznamenává, že neviditelná noha trhu působí stejnou silou jako jeho neviditelná ruka [ibid.: 99]. Zajímavý je také poznatek, že externality jsou po sektorech ekonomiky rozprostřeny nerovnoměrně [ibid.: 98], proto se jeví různým aktérům s rozdílnou významností.⁵ To samozřejmě ztěžuje úkol domluvit se na stejném zájmu.

V národním zájmu je nutné vzít v úvahu pohyb významných ekonomických „externalit“, především těch, jejichž ovlivňování je v rukách vlády. Z negativních externalit jsou to především znečištění vody a ovzduší, škody z těžby, nebezpečný odpad, nebezpečné potraviny a léky či radioaktivní materiál. Z pozitivních externalit pak výstavba dopravní sítě, fungování národní meteorologické služby a podpora výzkumu; dále také veřejné statky, jako je armáda nebo bezpečnost. Příprava rozhodnutí o konkrétní sestavě prostředků věnovaných na tyto účely je v kompetenci vlády (návrhy zákonů, především návrh státního rozpočtu). V národním zájmu je proto stabilní vláda, pomáhající vytvářet vhodné prostředí pro stabilní růst ekonomiky, i když selhávají tržní vztahy. Taková vláda musí být odborně na výši a mít možnost realizovat energicky a vytrvale přijatá rozhodnutí po dlouhé období.

c) V českém národním zájmu je mít stabilní a odborně vyspělou vládu, která efektivně a včas řeší vliv všech významných externalit na rozvoj ekonomiky. To občané nejvíce ovlivňují svou poučenou účastí ve volbách.

IV. Významná je též kritika ze strany institucionální ekonomie, především *kritika růstu ekonomiky bez sociálního smíru*. Institucionální ekonomie vychází z toho, že ekonomika se nemůže rozvíjet bez společenského rámce, který vytváří jednak formální instituce, jednak instituce neformální (zvyky, pravidla, sociální kapitál). Z formálních institucí jsou nejvýznamnější vládní instituce, podnikové instituce a zaměstnanecké instituce. Neformální

⁵ Pro naše účely je možné využít jen Albertovo chápání současné reality. Jeho návrhy na „partekon“ považujeme za utopické, protože mj. nebere v úvahu náklady na rozhodování velkého množství výrobních a spotřebitelských rad, neřeší lidi bez empatie, je nereálné plnění příjemných a nepříjemných úkolů každým, stejně jako zánik soukromého vlastnictví výrobních prostředků tímto způsobem.

instituce přispívají především tím, že konkrétní řešení institucionálních vztahů je v každé zemi odlišné. Těžko lze jednoduše přebírat řešení odjinud. Jan Urban [2014] do zkoumaného systému institucí přidává i podrobné členění externalit a selhání vlád. Stefan Voigt [2008] si klade otázku o efektivním státu.

Těmito obecnými otázkami se zabývá i politologie. Tuto citlivou problematiku nechceme v naší stati blíže rozebírat. Jsme si však současně vědomi úkolu, který zformuloval Robert B. Reich [2003: 421]: „Dozrál čas na rozsáhlou diskuzi o tom, jakou kombinaci ekonomické dynamiky a sociálního smíru si přejeme.“

V národním zájmu je jistě vhodná kombinace růstu ekonomiky a sociálního smíru. Tu je možné vytvořit jen jedním. Protože síla podniků i státu je velká oproti jedinci síle jednotlivých skupin pracujících, je v národním zájmu také mít silné odbory.

V této souvislosti je nutné si připomenout problematiku konvergence v Evropské unii. Zatímco vyrovnávání cen pod tlakem velkých obchodních řetězců proběhlo relativně rychle, vyrovnávání mezd silně vázne. Je jasné, že za každým takovýmto velkým pokrokem stojí nějaká velká společenská síla. I za zvyšováním mezd to tak musí být. Tlak zaměstnanců a jejich organizace – odborů byl zatím v České republice slabý, ve srovnání se silnými odbory ve vyspělých evropských zemích. V roce 2013 činila česká průměrná mzda 28 % německé. Velká síla německých odborů je dobře známa a projevuje se každoročně i hrozbou stávek.

d) V českém národním zájmu je mít silné odbory, které v tripartitě dokážou prosazovat zájmy pracujících, v současné době především v podobě růstu mezd. Pracující se ve svém vlastním zájmu musí intenzivněji sdružovat.

V. Složitou problematikou je *význam českého kapitálu.*

S ohledem na finanční bilanci se zahraničím je jistě v národním zájmu vhodná podpora národního kapitálu a podnikání. Samotná kondice ekonomiky neřeší, kolik jejích výsledků putuje do zahraničí.

Hlavními vývozci zisků do zahraničí jsou velké nadnárodní společnosti. Tak Eva Klvačová [2005: 23] píše: „Transnacionální korporace jsou klíčovými hráči globalizačního procesu. Jsou podstatně mocnější než naprostá většina států.“ Inverze role států a podnikatelských subjektů má řadu negativních důsledků pro národní zájmy, umožňuje dobývání renty ze státního rozpočtu, neúnosné snižování daní i potlačování role odborů.

Podpora domácího kapitálu je z tohoto hlediska užitečná, musí však být uvážlivá. I domácí podnikatelé mohou své zisky umisťovat v zahraničí. A dále při nevhodné podpoře domácích podniků by se mohly přestat snažit o inovace a perspektivně by přicházely o konkurenceschopnost. Zde opět záleží na odborném fungování vlády při výběru podporovaných odvětví či podniků.

Začlenění české firmy do nadnárodní firmy má negativní důsledky nejen v tom, že mateřské firmy vyvádějí zisky ze svých dceřiných firem do zahraničí, nýbrž především v tom, že atraktivní výroby a navazující výzkum a vývoj si mateřské firmy přednostně ponechávají v domovské zemi a odsuzují tak rozvíjející se země do závislého postavení, s nízkou přidávanou hodnotou výrobků a s nízkými mzdami. To vede v konečném výsledku k prohlubování závislosti a k transferu bohatství z chudších zemí do zemí bohatých. Kromě toho více než polovina zahraničního kapitálu v českých firmách je usídlena do daňových rájů.

fyzického přežití, autonomie, ekonomické prosperity, kolektivního sebeuvědomění [*ibid.*: 47–48]. Jen malá část toho, co konstituuje zájmy, je materiální povahy; zbytek se skládá z idejí. Základní platformou pro tvorbu národního zájmu je stát. Konstruktivisté předpokládají, že národní zájmy jsou formovány aktéry ve složitém procesu sociální interakce. Tyto procesy utvářejí zároveň jejich identity a zájmy. Národní zájmy se mezi státy liší podle jejich státní identity, to znamená značně.

Jednotlivé české vlády také formulovaly aktuální národní zájmy. Tošovského vláda v r. 1998 uvádí základní zájmy České republiky: posilování demokracie a právního řádu, rozvíjení moderní tržní ekonomiky, další přibližování země evropským a euroatlantickým strukturám [*ibid.*: 116]. V roce 2002 charakterizovali ministři Cyril Svoboda a Hana Marvanová národní zájmy České republiky jako „společnost práva, rovných šancí, prosperity, lidské svobody, odpovědnosti, která chrání kulturní a duchovní hodnoty a bojuje proti korupci“ [*ibid.*: 124].

Tento faktor má v českém národním prostředí dlouhou historii a je stále vnímán vesměs velmi citlivě:

f) V českém národním zájmu je udržet integritu území, kultury a národních institucí. Je to věcí vrcholných orgánů státu.

VII. Za důležitý faktor národního zájmu považujeme i *rozvoj lokálního hospodářství a „neevidované ekonomiky“*, které vytvářejí základnu pro fungování složitých adaptačních a sebeobraných mechanismů. Vytváří také použitelné rezervy, jež mohou být snadno využity v případě nečekané potřeby. Proto je v národním zájmu udržovat zdravý a schopný venkov.

Neplacená práce (rodičovská péče, péče o staré a nemocné členy rodiny, pěstování potravin pro rodinu a komunitní potřeby, údržba domácností, dobrovolné veřejně prospěšné práce, kutilství, svépomocné stavební práce a opravy) se odhaduje v zemích OECD zhruba na 50 % veškeré výroby [*Hendersonová 2001*: 23]. Tato práce se neeviduje a do HDP se započítává i v současné době jen zčásti. Proto se stala mediálně i politicky nevýznamnou. Negativní důsledky můžeme spatřovat v oslabování rodinného života, ve snižování porodnosti, v oslabování péče o staré lidi atd. Fakticky vede k pohrdání manuální prací.

Významná je spolupráce mezi místními aktéry. Je to laboratoř občanské participace. Patří sem i rozvoj družstevního hnutí. Lubomír Mlčoch cituje Davida Hollenbacha, že „sociální vitalita přichází z komunitárního prostředí, s nímž mají lidé svazky tradice a místa či jiné vyzkoušené formy styků“ [*2005*: 66]. V ČR naštěstí tohle funguje dobře, je to ovšem i jedním ze zdrojů šedé ekonomiky.

Ulrich Beck zmiňuje význam vytváření subpolitik, utváření společnosti zespodu, mimo politický a korporativní systém. Mezi aktéry stojící mimo politický a korporativní systém mají význam „profesní a zaměstnanecké skupiny, technická a ekonomická inteligence v podnicích, výzkumných ústavech, managementu, dělníci, občanské iniciativy, veřejnost atd.“ [*Beck 2007*: 145].

Za velkou výhodou proto považujeme rozsáhlou šedou ekonomiku, vyrůstající ze solidního kulturního podhoubí. Své místo mají stále naturální směna a sousedská výpomoc. Samozásobitelství vyzdvihoval již Karl Polanyi: Tam, kde selhává stát, posiluje se vzájemná solidarita, aby čelila trhu. Šedá ekonomika by fungovala, i kdyby stát úplně selhal.

Velkou výhodou České republiky je i vysoký podíl malých a drobných podniků. Živnostenský list má 2,1 miliónu občanů, aktivních je 850 tisíc. Vcelku se daří zemědělcům, častěji bankrotují stavbaři a restauratěři. Společensky významné je také to, že malé podniky poskytují přirozenou možnost vertikální sociální mobility. Podle Jana Urbana [2014: 199] je pluralismus podniků nositelem dynamiky ekonomiky. Na rozdíl od malých firem mohou velké firmy být příliš velké na to, aby je stát mohl nechat zbankrotovat, mohou stát vydírat nebo dokonce řídit jako oligarchové. Mimo jiné malé a střední podniky zaměstnávají většinu pracujících a kultivuje se v nich také improvizální schopnost lidí a jejich kvalifikace. Tyto schopnosti vyrůstají spíše z historického a kulturního zázemí než z nuceného vzdělávání.

Dobrou zprávou není zjištění, že za posledních dvacet let skončilo 6000 malých prodejen, zejména na venkově. Až 1000 z celkem 2700 prodejen družstva COOP je ztrátových. Družstvo zde vlastně již koná veřejnou službu.

Tento faktor není úplně nový, programy rozvoje venkova byly již součástí vládních programů i dotací z Evropské unie:

g) V českém národním zájmu je všestranná podpora rozvoje lokálního hospodářství a „neevidované ekonomiky“. S tím souvisí především podpora plnohodnotného života na venkově.

VIII. Faktorem národního zájmu je udržení rozumné soběstačnosti v zemědělských produktech a potravinách, jakož i v energetice a ve vodě. Naopak cílená podpora jiných odvětví vede k jejich perspektivnímu oslabení v mezinárodním konkurenčním prostředí.

Rozumná soběstačnost v zemědělských produktech a v potravinách je vnímána jako bezpečnostní záruka proti velkým mezinárodním otřesům. V současné době dovažujeme již více než polovinu vepřového masa. Produkce zeleniny a ovoce je na 30 % úrovně před rokem 1989. Celková soběstačnost v zemědělské produkci je okolo 70 %, experti však doporučují až 90% soběstačnost. Zvýšení živočišné výroby je kromě toho nutné i pro lepší hnojení zemědělské půdy, kde se příliš používají umělá hnojiva.

Strategickým úkolem je získat pod kontrolu infrastrukturní podniky, na prvním místě vodohospodářství [Švihlíková 2015: 200]. Česká republika je surovinově slabá. Zásoby uhlí nevystačí, je nutná perspektivní energetická politika státu. Bez soběstačnosti v energetice se země může dostat rychle dostat do nebezpečné zahraniční závislosti.

Pokud jde o zemědělskou půdu, pak negativní stránkou je, že 40 % ha zabírají energetické plodiny a že pokračuje neúnosná eroze a znehodnocování půdy. Naopak je zajímavé, že dřevní hmota v lesích přibývá.

Jako příklad souvislosti skupinových a národních zájmů je možné ukázat na nedávný dopis Agrární komory České republiky představitelům politických stran. Ze 14 v něm uvedených priorit pro novou vládu je možné jako celonárodní zájem akceptovat jen 3 (maximální míra soběstačnosti v zemědělské produkci, vyrovnaný rozvoj venkova, omezení záborů zemědělské půdy).

Velmi negativní je trend vytlidňování venkova, které doprovázelo snižování zemědělské výroby. Nyní pro dosažení 90% soběstačnosti bude chybět na 25 tisíc pracovníků a další pracovníci ve zpracovatelských podnicích. Podceňování práce v zemědělství se velmi zahnížilo ve většině sdělovacích prostředků, ale i ve školství.

h) V českém národním zájmu je udržovat rozumnou soběstačnost v zemědělských a potravinářských produktech a rovněž v energetických zdrojích a ve zdrojích pitné vody.

IX. Zdálo se, že význam našeho členství v Evropské unii byl již plně prosazen a akceptován. Nedávné události a ostré politické diskuze však naznačily, že tomu tak úplně není.

Na rozdíl od většiny prvků národního zájmu jsou v této oblasti k dispozici i výzkumy názorů občanů, zadávané státními orgány. Jsou vcelku průkazné, i když některé současné kritiky vyžadují uspořádání referenda. Výhody našeho členství, jako je volný pohyb osob, zboží, kapitálu a služeb, jsou všeobecně akceptovány. Negativně je vnímáno především řešení islámské migrace.

Evropská unie, jejímž jsme členem, je pro nás nezbytností. Cílem Evropské unie je vytvoření nové dynamiky ekonomiky, zajištění zaměstnanosti, rozvoj vzdělávání, podpora vědy a výzkumu, snížení rozdílu mezi evropskými regiony a zeměmi. Zvláště významným cílem Evropské unie je kontrola kvality veřejných výdajů, dlouhodobá udržitelnost veřejných financí, podpora investic do veřejných zdrojů atd. To, co státy Evropské unie a lidé vysoce oceňují, je volný pohyb zboží a cestování bez celních kontrol. Cíle Evropské unie plně korespondují s naším národním zájmem. Prosperita Evropské unie se shoduje s prosperitou naší země.

V roce 2005 se ve výzkumu Centra pro výzkum veřejného mínění SÚ AV vyjádřilo „rozhodně souhlasím“ nebo „spíše souhlasím“ s členstvím v Evropské unii 70 % respondentů, nesouhlasné stanovisko vyjádřilo pouze 24 % respondentů. V roce 2017 vyjádřilo pozitivní postoj k Evropské unii ve formě rozhodného nebo spíše rozhodného souhlasu 56 % respondentů, nesouhlasné stanovisko 39 %. Z toho vyplývá, že pozitivní postoj k Evropské unii se snížil o 14 % a negativní postoj se zvýšil o 15 %. Uvedené údaje vypovídají, že v postoji k Evropské unii se projevily v posledním desetiletí některé negativní jevy.

Uvedme ještě z tohoto výzkumu stav důvěry občanů k institucím Evropské unie: jde o důvěru k Evropské unii, Evropskému parlamentu, Evropské komisi, předsedovi Evropské rady (Evropský prezident) a k vysoké představitelce Evropské unie pro společnou zahraniční a bezpečnostní politiku (ministřyně zahraničí EU). Důvěra byla šetřena na sedmistupňové škále. Pozitivní postoje k Evropské unii činily 48 % a záporné postoje činily 47 %. Pozitivní postoje k Evropskému parlamentu 32 % a negativní postoje 50 %. Pozitivní postoje k Evropské komisi 31 % a negativní postoje 47 %. Pozitivní postoje k předsedovi Evropské rady dosáhly 26 % a negativní postoje 38 %. Vysoké představitelce Evropské unie pro společnou a zahraniční politiku (ministřyně zahraničí) důvěřuje 23 % a nedůvěřuje 33 %. Dopočet do 100 % jsou odpovědi „nezná“ nebo „nevím“. I když důvěra v orgány Evropské unie v porovnání se šetřením z dubna 2016 mírně vzrostla, důvěra k Evropskému parlamentu a ministřyni zahraničí se snížila o 5 %.

Příčin poklesu postojů občanů ke členství naší země v Evropské unii je více, než se očekávalo. Vyskytlo se totiž několik negativních jevů v celkovém fungování Evropské unie a zvláště v jejích orgánech. Negativním jevem je byrokratizace. Místo závažných problémů, které vyžadovaly aktuální řešení, se častěji dává důraz na projednávání marginálních jevů (např. změny etiket některých produktů), pozdní reakce na krizové situace, direktivní nařizování kvót na přijímání utečenců pro jednotlivé členské země, nevyužívání demokratických nástrojů, nadmíra direktivního stylu řízení, vyhrožování sankcemi a arogance v jednání.

I přes řadu závažných nedostatků, které se v procesu fungování v Evropské unii vyskytly, zůstává členství naší země v této instituci trvalým národním zájmem, pokud uvedené skutečnosti (a to jak pozitivní, tak i negativní) budou patřičně analyzovány a plně využity k efektivním postupům. Americký filozof John Dewey napsal [2012: 146]: „Společná zkušenost je největší ze všech lidských statků.“ Anglický sociolog Anthony Giddens tvrdí, že jedna z cest jak zásadně změnit a efektivně řešit problémy ve společnosti je „demokratizace demokracie“ [2004: 66]. Platnost takovéto cesty má využití i v orgánech Evropské unie.

i) V českém národním zájmu je aktivní členství v Evropské unii, efektivně zabezpečené našimi zástupci.

Výše uvedené prvky českého národního zájmu jistě nevystihují vše. Některé další prvky jsou nastíněny v závěru.

3. Příklad manipulace národního zájmu: mezinárodní komparace

Tento příklad volíme především proto, že se neustále objevuje ve sdělovacích prostředcích i v reklamách, a tím působí velké škody v chápání a prosazování skutečného národního zájmu. Je také již dostatek kritické odborné literatury v tomto směru.

Vedle tohoto příkladu by bylo možné rozebírat celou řadu dalších, jako je působení Mezinárodního měnového fondu, orgánů Evropské unie, Světové banky, Světové obchodní organizace, reklamních agentur, politických stran atd.

Mezinárodní komparace se v posledních desetiletích spojují nejčastěji s termínem konkurenceschopnost. Jednoznačně odmítavé stanovisko k tomu uvádí Jan Urban [2014: 147]: „Prosperita jednotlivých zemí je založena na jejich produktivitě a komparativních výhodách, nikoli na konkurenční úspěšnosti na mezinárodních trzích.“ Konkurenceschopnost pak autor řadí mezi pravcové iluze.

Mezinárodní komparace jsou různého druhu. Neoficiálnější komparace vydávají pravidelně ratingové agentury. Dále pak je řada významných mezinárodních institucí, které hodnotí jednotlivé země podle konkurenceschopnosti, a to podle navzájem odlišných kritérií. A nakonec je řada institucí, které kromě ekonomických kritérií hodnotí i „kvalitu života“, subjektivní štěstí občanů a jiná psychologická, sociální a sociologická kritéria.

Ve všech oficiálních a placených případech můžeme sice najít v jejich metodice snahu dále zlepšovat kritéria hodnocení a jejich naplnění konkrétními daty, ale hlavně obsahují právnícké formulace, poskytující oporu pro případné obchodní spory, kdy klienti žalují tyto instituce za ztráty způsobené akceptací jejich doporučení. Obdobná je situace auditorské firmy, která provádí audit u velké firmy (některé jsou větší než řada malých států). Její problém je v tom, že tato činnost je nutně časově i finančně omezena. Přitom klient očekává jednoznačný závěr. Jestliže pak podle tohoto závěru klient špatně investuje, bude se soudit (zvláště v USA). Není proto divu, že většina více než sedmisetstránkové příručky *Audit [Ricchiute 1994]*⁷ se týká toho, jak se pro tyto potenciální soudní procesy kryt, nikoliv toho, jak použité účetní, matematické, informační a jiné metody používat a dále zlepšovat.

⁷ Příznačné je, že na zadní straně vazby je reklama Harvardských fondů.

3.1 Rating České republiky

Tento ukazatel sledují oficiální vládní orgány. Odbor Řízení státního dluhu a finančního majetku Ministerstva financí na svých internetových stránkách uvádí: „Rating České republiky je oceněním její úvěruschopnosti (kredibility) a syntetickým výrazem kvality českého státu jako dlužníka a jeho ekonomické schopnosti dodržet vydané vlastní závazky a splatit včas a v úplném množství úroky i jmenovitou hodnotu dlužné částky.“ A dále vysvětluje, že toto ocenění se projevuje mimo jiné v tzv. kreditní příirážce, která horší kvalitu dlužníka zohledňuje a při prodeji státních dluhopisů představuje dodatečnou zátěž pro státní rozpočet v krátkodobém i dlouhodobém horizontu z titulu vyšších úrokových výdajů.

Podle Ministerstva financí ČR má pro dlouhodobé závazky v domácí měně v současné době toto ratingové ocenění (pro dlouhodobé závazky v zahraničních měnách je to obdobné):

Ratingová agentura	Rating	Výhled
Moody's	A1	stabilní
Standard and Poor's	AA	stabilní
Fitch Ratings	A+	stabilní
JCR	AA-	pozitivní
R and I	AA-	stabilní
Scope Ratings	AA	stabilní

K 28. 10. 2017 byl rating ČR u nejdůležitějších ratingových agentur⁸ stejný s následujícími zeměmi:

MOODY'S A1 (jako Izrael, Estonsko, Japonsko, Čína);

STANDARD POOR'S AA- (jako Tchaj-wan, Kuvajt, Saudská Arábie);

Fitch A+ (jako Čína, Slovensko, Estonsko, Malta, Korea, Tchaj-wan).

Česká republika je zhruba v půlce investičního stupně (nižší je spekulativní stupeň), je nejlepší z nových zemí EU.

Jak obecně hodnotit tento typ žebříčku a jeho vztah k národnímu zájmu České republiky?

Předně, tyto agentury se netají účelem své činnosti: sloužit poskytovatelům úvěrů a finančním investorům, nikoliv národním zájmům jednotlivých zemí. Proto nevycházejí z kondice jednotlivých ekonomik, ale z oficiálních statistik⁹ (aby se kryly v případě soudních žalob) a současně z hodnocení politické stability a síly jednotlivých zemí. Nepřekvapuje tedy, že na nejvyšší příčce jsou mimo jiné USA, jejichž obrovské dluhy vůbec není možné splatit.

Za druhé, zařazení země do nižších, spekulativních stupňů vůbec neznamená, že na takovém úvěru nelze hodně vydělat, když příslušný investor použije další prostředky vlivu

⁸ Dostupné z: <<http://www.fxstreet.cz/rating-sp-moodys-a-fitch.html>> [8. 10. 2017].

⁹ Mimo jiné o pravdivosti oficiálních statistik některých zemí lze spíše oprávněně pochybovat.

(včetně korupce, vojenské hrozby atd.). Zařazení do investičních stupňů spíše znamená, že země poskytují malý, ale stálý a v podstatě bezstarostný zisk v podobě úroků z přijatých úvěrů.

Je možné tedy hodnotit kladně, že Ministerstvo financí sleduje rating ČR, že ČR je vhodná pro investice, ale žádné další činnosti ke zvýšení ratingu nejsou nutné. Ostatně je možné i soudit, že ČR s ohledem na současnou kondici své ekonomiky žádné další úvěry nepotřebuje. Mediální spekulace o nějakém zanedbání ze strany našich vládních orgánů jsou proto nesmyslné.

3.2 Žebříčky zemí

Žebříčky jsou v současné době většinou uspořádány podle „konkurenceschopnosti“ zemí. Proto je nutné nejprve objasnit podstatu tohoto nového ekonomického pojmu.

Respektovaná učebnice Samuelson – Nordhaus (19. vydání, angl. 2010; ve 13. vydání z roku 1989 toto téma ještě nebylo) se konkurenceschopností zabývá až v kapitole Makroekonomie otevřené ekonomiky (C. Otázky mezinárodní ekonomie) [2010: 580–581], kde vymezuje odlišení konkurenceschopnosti země od její produktivity následujícím způsobem: „Konkurenceschopnost se týká, jak říká slovo samotné, schopnosti konkurovat na trhu; záleží v konečném důsledku na relativních cenách domácího a zahraničního zboží. Nesmíme ji zaměňovat s produktivitou, měřenou množstvím výstupu na jednotku vstupu. Produktivita je klíčová pro růst životní úrovně v dané zemi; přibližně platí, že růst domácího produktu odpovídá růstu produktivity.“

U firem z čistě praktického hlediska je konkurenceschopnost „schopnost firmy rychle vyřešit výpadky na straně dodavatelských vztahů“. K tomu jí slouží především nástroje organizační, personální a technologické. Adekvátní trhy pak mohou být v souladu s velikostí firmy lokální, regionální, národní, mezinárodní i globální [Nevima 2014].

U konkurenceschopnosti zemí je to složitější. Podle Michaela E. Portera [1998] závisí konkurenceschopnost země na kapacitě jejího průmyslu inovovat a dále se zdokonalovat. Země mohou těžit z toho, že mají silnou konkurenci na domácím trhu, průbojně a iniciativně dodavatele a náročné domácí zákazníky. Konkurenční výhoda země vyrůstá z rozdílu v kultuře, stylu vedení, infrastruktuře, institucích, historii a dalších faktorech, které ovlivňují chování podnikatelských subjektů dané země a životní styl jejích obyvatel. Pokud tedy země využívá těchto rozdílů k neustálému zlepšování a inovování, pak roste konkurenční výhoda země. Autor podrobně analyzuje konkrétní využívání konkurenčních výhod v řadě zemí.

Přitom konkurenceschopnost zemí nemusí být hrou s nulovým součtem. OECD v glosáři pojmů¹⁰ obecně definuje konkurenceschopnost národa jako „měřítko výhody, či nevýhody v prodávání zboží na mezinárodních trzích“. Z toho pak vyplývají různé komplikované multikriteriální systémy hodnocení, různé způsoby výpočtu finálního skóre, a to vždy podle účelového smyslu prováděného hodnocení. V úvahu se bere samozřejmě i dostupnost potřebných dat.

Světové ekonomické fórum (WEF) definuje konkurenceschopnost jako „soubor institucí, politik a faktorů, které určují úroveň produktivity země“. Více konkurenceschopné

¹⁰ Dostupné z: <<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=399>> [15. 10. 2017].

ekonomiky dosahují vyšší úrovně příjmů občanů a také vyšší míru návratnosti investic, v delším časovém horizontu dosahují vyššího růstu. Index globální konkurenceschopnosti (GCI) publikuje WEF každoročně. Metodika výpočtu se stále měnila. Podle WEF je Česká republika v makroekonomické konkurenceschopnosti států na 37. místě ze 144 hodnocených a zlepšila se o 9 příček (u inovací došlo ke zhoršení). Světové ekonomické fórum sleduje též index mikroekonomické konkurenceschopnosti (MICI).

Institut pro rozvoj managementu (IMD) vytváří vlastní žebříček konkurenceschopnosti (The World Competitiveness Scoreboard) a publikuje ho v IMD World Competitiveness Yearbook. Zveřejňuje žebříčky konkurenceschopnosti od r. 1989¹¹. Jeho cílem je analyzovat a srovnávat schopnost států vytvářet a udržovat příznivé podnikatelské prostředí. Institut nyní používá 333 kritérií ve 4 skupinách, kterými jsou ekonomická výkonnost, efektivita vládnutí, efektivita podnikání a infrastruktura.

Na žebříček zemí podle inovací se specializuje European Innovation Scoreboard. Z 27 zemí Evropské unie v roce 2009 Českou republiku řadil mezi mírné inovátory (společně s Řeckem, Itálií, Portugalskem a Španělskem). Inovačními vůdci pak byly Dánsko, Finsko, Německo, Švédsko, Velká Británie. Pokud jde o inovační fungování finančních institucí a o vládní podporu byla Česká republika na posledním místě [*Slaný 2010: 207 ad.*].

OECD se pokusila vytvořit celkový index hodnotící kvalitu života ve svých členských zemích, zohledňuje i úroveň mezilidských vztahů. V tomto ukazateli na tom byly z Evropy hůře jen Rusko a Řecko, přesto Česká republika postupuje, už je též před Estonskem, Maďarskem, Polskem, Portugalskem, Slovenskem a Tureckem. V Evropě jsou nejlépe hodnoceny Dánsko, Norsko, Švédsko, Švýcarsko. Poslední data jsou za rok 2013, nová budou asi z roku 2016. OECD nedělá podrobnější pořadí, každý si ho může upravit sám podle toho, jaký význam přikládá jednotlivým skupinám ukazatelů, kterými jsou příjem, zaměstnání, zdraví, vzdělání, životní prostředí, bezpečnost, občanská angažovanost, přístupnost služeb a bydlení. ČR je hodnocena nad průměrem zemí v osobní bezpečnosti, ve vzdělání a kvalifikaci, v sociálních vztazích, v subjektivním pocitu životní spokojenosti (*well-being*), v bilanci práce a volného času (*work-life*); pod průměrem je v pracovním uplatnění (*jobs*) a výdělcích, v bydlení, ve stavu zdraví, ve výši příjmů a bohatství a také v občanské angažovanosti.

Světová banka, která se orientuje především na „snižování chudoby“, se nyní o Českou republiku téměř nezajímá (v Polsku pomáhá snižovat nezaměstnanost).

Pro OSN zpracoval v roce 2015 SDSN (Sustainable Development Solutions Network) žebříček nejšťastnějších zemí. Z největší části používal faktory jako HDP na obyvatele, délka života, korupce, svoboda se rozhodovat, štedrost spoluobčanů, existence blízkého, o koho je možné se opřít. Česká republika byla ze 158 států na 31. místě. První místa obsadily Švýcarsko, Island, Dánsko, Norsko, Kanada, Finsko, Nizozemsko, Švédsko, Nový Zéland a Austrálie. Spojené státy skončily na 15. místě, Spolková republika Německo byla šestadvacátá, Francie devěťadvacátá.

Světový žebříček ekonomické svobody sestavuje Heritage Foundation s listem The Wall Street Journal. Vede Hongkong a Singapur; Česko si polepšilo a postoupilo na 24. místo, v EU je 11. (Právo 28. 1. 2015).

¹¹ Dostupné z: <<https://www.imd.org/wcc/products/eshop-world-competitiveness-yearbook>> [25. 11. 2017].

Transparency International vydává žebříčky vnímání korupce. Ve vnímání korupce si ČR v roce 2015 značně polepšila, ze 168 zemí je 37., oproti 53. pozici v minulém roce (má 56 bodů, oproti průměru evropských států 67). Naopak v roce 2017 si pohoršila na 47. příčku (s Kyprem a Maltou). Ve zdůvodnění se uvádí ovlivňování pravidel hry, korupční skandály a nevyhovující zákony. Česká republika získala 55 bodů, oproti 56 v roce 2015.

Jsou samozřejmě ještě další žebříčky zemí, výše uvedený výčet však stačí ke shrnutí obecných závěrů o manipulaci s českým národním zájmem. Eva Klvačová [2005: 44 *ad.*] při hodnocení žebříčků zemí upozorňuje, že prospěšnost národního státu se hodnotí z hlediska uspokojení potřeb investorů. Vedle toho multikriteriální hodnocení, založená především na bázi měkkých indikátorů je velmi nepřesné a zavádějící. Hodnoty, jichž si cení zahraniční investoři, vlastníci a manažeři velkých podniků nejsou zdaleka ty, jichž si cení občané příslušné země v rolích zaměstnanců, spotřebitelů, voličů.

K tomu je možné přidat několik závěrů: Předně je vždy nutné zkoumat, komu je žebříček určen a kdo za něj platí, jaký je status dané instituce, jak velké má finanční prostředky a jakou vědeckou kvalitu má hodnotitelský personál a metodika hodnocení. Některé instituce tyto informace zčásti poskytují, i když může také jít o reklamní zkraslování. Jiné instituce tuto činnost berou jako dílčí úkol v rámci své standardní činnosti a provádí ji často na objednávku. Takovéto objednávky používá například Organizace spojených národů, když postupně zjistila, že její vlastní pracoviště nejsou již dostatečně objektivní (stranily bohatým zemím). Zpracovatelem podobných žebříčků jsou často velké americké univerzity.

Za druhé, u některých atraktivních žebříčků je zřejmé jejich mediální zadání a mediální využití, jako jsou žebříčky štěstí, cestovního ruchu, bezpečnosti apod., které se opírají především o neměřitelné, „měkké“ ukazatele. Takové žebříčky nemají daleko k hodnocení v soutěži o královnu krásy.

Za třetí, u specializovaných žebříčků je možné hledat jisté poučení, i když jsou často také zneužívány k mediálním nebo politickým útokům. Např. kdo chce kritizovat naši justici, jistě použije žebříček Transparency International. Kdo chce kritizovat naše obchodní zákony, použije žebříček ekonomické svobody nebo žebříček konkurenceschopnosti. U žebříčků konkurenceschopnosti, které sestavují podnikatelsky vlivné instituce, jako jsou Světové ekonomické fórum, Institut pro rozvoj managementu nebo Mezinárodní měnový fond, je snadné najít důkazy, že jsou výhodné pro velké země a velké podniky, ale nevýhodné pro menší ekonomiky, jako je česká ekonomika. Ostatně stejné známkování se děje v zájmu velkých zemí v Evropské unii.

Za čtvrté, největší užitečnost vidíme v žebříčku OECD. Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (*Organisation for Economic Co-Operation and Development*) je mezinárodní vládní organizací se sídlem v Paříži. Konvence o OECD stanoví jako hlavní cíle OECD koordinaci politik za účelem dlouhodobého ekonomického rozvoje členských i nečlenských zemí. OECD sdružuje ekonomicky nejvýznamnější země světa (produkují více než dvě třetiny zboží a služeb světa), takže hraje výraznou úlohu při rozvoji mezinárodních ekonomických vztahů a mezinárodního obchodu. OECD je unikátním fórem („permanentní mezivládní konferencí“), kde nejvyspělejší země světa sladují své postupy v celé řadě oblastí (ekonomika, finance, obchod, vzdělávání, věda a technika, veřejná správa, zemědělství, životní prostředí a další). Česká republika je členem OECD od roku 1995 a má v Paříži oficiální zastoupení. OECD vydává jednotlivým zemím konsultovaná doporučení, která stojí za to, aby byla brána v úvahu (viz část 3.3).

3.3 Konkurenční výhody České republiky

Pro kondici ekonomiky je důležité, jak umí využívat své vlastní konkurenční výhody, nikoliv to jak investuje své úsilí do dohánění někoho jiného v dílčích ukazatelích. Nemusíme odstraňovat své slabiny, aby se to lépe hodilo jiné zemi. Zvyšovat naši konkurenceschopnost je pouze v našem národním zájmu, i když je nutné poznávat naše konkurenty a případně s nimi kooperovat.

Určitým vodítkem pro poznání našich konkurenčních výhod mohou být doporučení OECD, která podává každé dva roky zprávy o jednotlivých stránkách ekonomik. Primárně se nesnaží vytvořit žebříček zemí, ale podrobně popisuje stav dílčích ukazatelů hospodářských politik jednotlivých zemí.

OECD v roce 2014 zaznamenala známé slabiny české ekonomiky (nic překvapivého), jejichž řešení se dostalo i do vládního prohlášení. O využití konkurenčních výhod se nezmiňuje. OECD v červnu 2016 především hodnotí, že ČR momentálně roste, k podpoře produktivity však potřebuje posílit inovační politiku a regulaci trhu, a dále musí zvýšit efektivnost veřejného sektoru. Na růstu se podílí velké čerpání evropských fondů na investice a nízké ceny surovin. Růst produktivity je ovlivněn malou podporou inovací a úspěšných firem a pomalým odstraňováním insolventních firem, je nutné lépe podporovat vědu a výzkum. Výdaje na veřejnou správu jsou relativně nízké a nízký je i jejich výkon, neefektivní jsou její řízení a její investice, je tedy nutné lépe měřit a zveřejňovat jejich výkon. Doporučuje se zaměřit pozornost na zajištění dlouhodobého růstu. Ve srovnání s podobnými zeměmi má ČR nízké odměňování, horší bydlení a horší zdravotní status.

Na tato doporučení reagovala i česká vláda a schválila Strategii mezinárodní konkurenceschopnosti České republiky pro období 2012–2020 [2012]. V této Strategii se na různých místech objevují tyto konkurenční výhody České republiky:

- Výhodná poloha v centru Evropy (je efektivní zlepšovat infrastrukturu).
- Vysoká úroveň vzdělanosti (zlepšující se jazykové znalosti).
- Malé zadlužení.
- Dobrá adaptabilita (mění se směřování exportu).
- Makroekonomická stabilita a celkem dobré instituce.
- Podnikavost.
- Fungující zdravotnictví, sociální služby a školství.
- Fungující trh práce.
- Vědecké a výzkumné schopnosti.

Z jiných pramenů lze dodat i úroveň bezpečnosti a sociální klid. Zatím je stále dobré přírodní prostředí, což umožňuje dále rozvíjet turistický ruch. V ČR je velkou výhodou velmi silné postavení průmyslu, s dlouhou průmyslovou tradicí, s níž souvisejí i stabilní pracovní návyky. Z čistě ekonomických jevů je velkou výhodou nízká míra zadluženosti občanů i státu, která vyrůstá z omezitelnosti občanů dané historickými a kulturními vlivy. Výhodou je i značná míra solidarity (charity) mezi občany, i když v řadě bohatších evropských zemí je ještě vyšší.

Za zmínku stojí i to, že v České republice je již dlouho nízká inflace a že Česká národní banka má devizové rezervy ve výši 40 % HDP, a to v konzervativním portfoliu. Kromě toho Česká národní banka nedává dividendu do státního rozpočtu (například v Polsku ano).

Všechny tyto české konkurenční výhody je možné využít. Pro upřesnění těchto poznatků by se jistě vyplatilo, kdyby vláda zadala pro uvažovaný časový horizont úkol rychle vypracovat SWOT analýzu České republiky.

Závěr

Tato stať je jen příspěvkem k tvorbě programu českého národního zájmu. I v odborných kruzích se nyní často hovoří o nutnosti popsat český národní zájem. V tradičních izolovaných pojmech sociologických, ekonomických i dalších zainteresovaných vědních oborů se to však příliš nedaří. Problémů s touto problematikou je celá řada. Předně je zřejmé to, že se jedná o jev velice komplexní, který se z pohledu jednotlivých vědních oborů a jejich jednotlivých specialistů jeví odlišně. Za druhé, je evidentní, že jednotliví aktéři těchto pokusů jsou více či méně zatíženi dílčími zájmy a dosavadními výsledky svého pracoviště. Za třetí, je ještě evidentnější, jak je běžně deformován český národní zájem v podstatě vždy podle momentálního zájmu jeho nejčastějších verbálních uživatelů, jako jsou novináři, politici, ale i celé instituce, jako jsou konkrétní vlády, regionální i místní instituce a jednotlivé podniky.

Vedle uváděných snah o formulaci národního zájmu existují ovšem i diskuze o opodstatnění těchto snah s poukazem na to, že samotný pojem národ ztrácí význam v současné nezadržitelně postupující globalizaci. Nechtěli jsme v této stati otevírat tuto rozsáhlou problematiku. V závěru chceme jen ukázat, že jsou nám známy poslední diskuze na toto téma. Například Tomáš Sedláček [2016: 118] soudí kriticky: Jako bychom se politicky zasekli na myšlenku národních států (národ je přitom relativně mladý koncept, mnohem ranější než např. město). Politika se bude primárně organizovat na globální a místní úrovni, nikoli na úrovni národní. A nakonec dodává; „Užijte si pár posledních desetiletí pod klasickým sluncem“ [*ibid.*: 121]. K tomu jen chceme poznamenat, že Sedláčkovi se to lehce říká, umí totiž perfektně anglicky (zatímco výše zmiňovaný „lid“ nikoliv). Mimo jiné je možné také dodat, že oněch „pár posledních desetiletí“, kterých „si máme užít“, časově vyhovuje horizontu námi chápanému národnímu zájmu.¹² Co bude za tímto horizontem, jsme v této stati neřešili.

V průběhu zpracování stati jsme se částečně setkávali s možnými prvky českého národního zájmu z jiných společenskovědních oborů, které bychom mohli podpořit:

- V demografii: Podpora výchovy v rodinách a zvýšení porodnosti na 2,1 novorozenců na ženu. Jinak je nutné připravit nepřijemnou důchodovou reformu.
- Ve školství: Podpora studia technických oborů, zvláště nových perspektivních technologií.
- Ve zdravotnictví: Podpora sportování všech občanů.

„Lid“, v jehož zájmu se snažíme formulovat prvky národního zájmu, samozřejmě nemůže takový úkol zadat. Určitým částečným a zprostředkovaným způsobem jsou jen všeobecné volby. Občané se přikloní k osobnostem, hnutím, stranám, které srozumitelně vyjádří jejich zájem. Je to však spíše zájem krátkodobý. Ideální by bylo, kdyby v české politice také existovaly mezinárodně uznávané osobnosti, které vyjadřují dlouhodobé národní

¹² Ze zlidovělé písně Voskovce a Wericha: „Nestojím o nekonečno s hvězdami všemi, stačí mi pár krásných let někde na zemi.“

zájmy a měli takové charisma a rétoriku, které voliče dokážou přesvědčit. Mezinárodní uznání je pak podmínkou, že národní zájem nebude prosazován násilím na úkor jiných zemí. Český národní zájem by měl mít jak souhlas obyvatelstva (legitimita vnitřní), tak by měl být přijatelný pro mezinárodní společnost (má i legitimitu vnější).

Velkým nedostatkem je, že zatím nejsou, až na malé výjimky, k dispozici příslušné výzkumy. Měli by je financovat hlavní aktéři, tj. vláda, strany, odbory, podnikatelské svazy, orgány veřejné samosprávy, i když při realizaci svých vlastních dílčích zájmů budou realizovat jen některé prvky českého národního zájmu.

Literatura

- Albert, Michael [2012]. *Partekon. Život po kapitalismu [participativní ekonomika]*. Praha: Mezera.
- Beck, Jiří – Hlavatý, Karel [2014]. Žebříčky konkurenceschopnosti a české podniky. In. *Konkurenceschopnost ekonomiky*. Praha: VŠMIEP.
- Beck, Ulrich [2007]. *Vynalézání politiky*. Praha: SLON.
- Berger, Peter L. [2003]. *Pozvání do sociologie*. Brno: Barrister and Principal.
- Dewey, John [2012]. Zkušenost a příroda. In. Ruffing, Reiner. *Filosofický depositář*. Praha: Knižní klub.
- Dubská, Drahomíra [2012]. *Firmy se zahraniční majetkovou účastí v ekonomice ČR: oslabily nebo dále sílí?* Praha: ČSÚ.
- Easterlin, Richard A. [2002]. *Happiness in Economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Fialová, Helena [2015]. *Konjunkturální analýza*. Praha: Metropolitní univerzita.
- Giddens, Anthony [2004]. *Třetí cesta a její kritici*. Praha: Mladá fronta.
- Havelka, Miloš [2010]. *Ideje, dějiny, společnost*. Brno: CDK.
- Hendersonová, Hazel [2001]. *Za horizontem globalizace*. Praha: DharmaGaia.
- Klvačová, Eva, a kol. [2005]. *Státní pomoc nebo dobývání renty?* Praha: Professional Publishing.
- Kratochvíl, Petr [2010]. *Původ a smysl národního zájmu*. Brno: CDK.
- Krpec, Oldřich [2009]. *Národní zájmy v moderní demokracii – Česká republika*. Brno: Munipress.
- MacMillanův slovník moderní ekonomie*. Praha: Victoria Publishing 1995.
- Mlčoch, Lubomír [2005]. *Ekonomie důvěry a společného dobra*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.
- Nevima, Jan [2014]. *Konkurenceschopnost regionů Visegrádské čtyřky*. Praha: Professional Publishing.
- Pikora, Vladimír – Šichtařová, Markéta [2012]. *Nahá pravda*. Praha: NF Distribuce.
- Porter, Michael E. [1998]. *The Competitive Advantage of Nations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Reich, Robert B. [2003]. *V pasti úspěchu. Diagnóza kapitalismu 21. století*. Praha: Prostor.
- Reich, Robert B. [2003a]. *Slušná společnost*. Praha: Moraviapress.
- Ricchiute, David, N. [1994]. *Audit*. Praha: Victoria Publishing.
- Samuelson, Paul, A. – Nordhaus, William, D. [2013]. *Ekonomie. 19. vydání*. Praha: Svoboda.
- Sustainable Development Solutions Network – SDSN [2015]: *World Report 2015 Happiness*. Dostupné z: <http://unsdsn.org/resources/publication/type/sdsn-reports> [13. 10. 2017].
- Scitovsky, Tibor [1976]. *The Joyless Economy*. New York: Oxford University Press.
- Sedláček, Tomáš, a kol. [2016]. *2036: jak budeme žít za 20 let*. Praha: 65. pole.
- Sedláček, Tomáš [2009]. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 65. pole.
- Sen, Amartya Kumar [2002a]. *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad.
- Sen, Amartya Kumar [2002b]. Rationality, Joy and Freedom. In. Easterlin Richard A. [2002]. *Happiness in Economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Schumacher, Ernst Friedrich [2000]. *Malé je milé aneb ekonomie, která by počítala i s člověkem*. Brno: Doplněk.
- Slaný, Antonín, a kol. [2010]. *Konkurenceschopnost a stabilita*. Brno: Masarykova univerzita.
- Statistická ročenka ČR* [2017]. Praha: ČSÚ.
- Strategické tahy pro Českou republiku* [2004]. Praha: UK FSV CESES.

- Strategie mezinárodní konkurenceschopnosti ČR pro období 2012–2020* [2012]. Dostupné z: <<http://www.businessinfo.cz/cs/clanky/strategie-mez-konkurenceschopnost-cr-7325.html>> [12. 10. 2017].
- Švihlíková, Ilona [2015]. *Jak jsme se stali kolonií*. Praha: Rybka Publishers.
- Urban, Jan [2014]. *Ekonomie bez mýtů a iluzí*. Praha: Grada.
- Voigt, Stefan [2008]. *Institucionální ekonomie*. Praha: Alfa.
- Zelený, Milan [2010]. *Bata Management System: A Built-in Resilience against Crisis at the Micro Level*. *AUCO Czech Economic Review*, vol. 4, no. 1.
- Rating podle agentur S&P, Moody's a Fitch. Dostupné z: <<http://www.fxstreet.cz/rating-sp-moodys-a-fitch.html>> [18. 9. 2017].

*Alexander Fazik (*1929) je docentem sociologie na katedře společenských věd Vysoké školy obchodní v Praze. Je předsedou sekce sociologie integrálního zkoumání člověka České sociologické společnosti. Zabývá se problematikou lidského štěstí a hodnotových orientací, sociologií volného času a cestovního ruchu, sociologií pracovního a organizačního chování.*

*Karel Hlavatý (*1933) je ekonomickým a organizačním poradcem v JW Consulting Group, k.s. Habilitoval se na Fakultě řízení Vysoké školy ekonomické v Praze. Pracoval poradensky pro řadu podniků, vládních a školských institucí. Zabývá se problematikou kondice ekonomiky, konvergence v EU, ekonomikou domácnosti, Kondratjevovými cykly.*

*Kristián Šrám (*1990) je doktorandem na Institutu sociologických studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Je absolventem Podnikohospodářské fakulty Vysoké školy ekonomické v Praze a oboru sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy.*